

Alkalmazott szépirások – Nyugaton, Keleten

Voronko Vera, Horváth Janisz

KALLIGRÁFIA ROVAT

Sorozatunkban az alkalmazott kalligráfia a főszereplő. Alkalmazott jellege miatt megnézzük, hogy egy-egy forma mögött milyen történeti, esztétikai, technológiai, optikai szabály, írás- és olvasási szokás húzódhat meg. Magyarozatukkal közelebb szeretnénk hozni a kalligráfiát a közönség és a laikusok számára is. A megtervezettség, az érett és igényes, színvonalas írásalkotás egyaránt érvényes az autonóm kép- és szövegalapú kísérletekre. Emiatt néhány példával felvillantjuk az írásteremtés szemnek is ismeretlen távlatait. Cikkünkben vázlatosan egybevetjük az európai és kínai kalligráfia vízszintes-függőleges tagolását.

A kalligráfia a görög kallosz (szépség) és graphé (írás) szavakból áll. Jelentése: művészi igényű szépirás. A kalligráfus jelentése: írásművész, írásmester, hivatásos könyvmásoló, írásoktató.

A jelentések rávilágítanak a kalligráfia eredeti szerepére, azaz a gondolatok megörökítésére, a beszélt nyelv lejegyzésére. Ahhoz, hogy egy írásmód olvasható és stílusában harmonikus legyen, koronként különböző szabályokhoz, előírásokhoz és igényekhez kötötték a szövegek megírását, másolását, sokszorosítását. A szöveghűség, helyesírás alapvető követelmény volt. A korrekúra kéz a kézben járt a kalligráfiával. Ugyanez elmondható napjaink alkalmazott kalligráfiáira. A *kalligrafizálás* – Jakó Zsigmond történész, levéltáros találó kifejezésével – a spontán kialakult formák tudatosabb kivitelezését jelentheti a kanonizálás (szabály, zsinórmérték) szándékával, a *stilizálás* pedig a kialakult, természetes betűformák öncélú átalakításának módja. Természeténél fogva a kalligráfia mögött és előtt gazdag út áll, jelentését időről időre fontos újrafogalmazni.

Üres térközök. A kalligráfia alapvető vizuális építőelemei a (toll)vonás, a sötét-világos folthatás, a forma, a ritmus, a kompozíció. A szövegkép lehet betűkompozíció, egy teljes szó, mondat, pársoros írás. De nem csak a feketéket, a fehéreket is kiemeljük, figyelemmel kísérjük. // A kalligráfiatanulás elején vastag íróeszközzel állunk neki a munkának, mert jobban látható nemcsak az eszköz hegye és az írásvonás, hanem a vonások között kimaradt üres rész. Olyan, mintha egyszerre íránk és rádiroznánk. A betű önmagában önkéntelenül űrt és mélységet kelt. Az írásformák élete ilyen.

Ahhoz, hogy jobban megértsük és megjegyezzük az üres részek arányát, segítséget nyújt az *üres térközök hierarchiája*, amit egyenletként leírhatunk, a kisebb egyiségtől a nagyobbig haladva:

VONÁSOK KETTETTE ŪR <
< BETŪKÖZ < SZÓKÖZ < SORKÖZ <
< OSZLOPKÖZ < MARGÓK

Ezzel a hagyományos renddel egy teljes tekeracet, kódexlapot, oklevelet, könyvoldalt, szöveges weboldalt építhetünk fel. Nyomdászati-tipográfiai-digitális nyelven olyan algoritmust értünk, amely figyelembe veszi bármelyik tag, alapegység méretváltozását: ha nagyobb a betűköz, nagyobb lesz a szóköz is. Azonban ne felejtjük el az optikai hierarchiát. Képzeljünk el egy meredeken felfelé futó vonalat, amely átlósan összeköti a téglalap sarkait: például a jelenlegi grafikusai szoftvereken Shift billentyűvel nagyítunk arányosan. Ez a nagyítás átlósan egyenes vonalú, de a természetes léptékek ellenkezőleg, nagyításkor egy görbe vonal mentén emelkednek. (Leegyszerűsítve, szemünk fiziológiája megfelelő fényviszonyok, körülmények között egy logaritmus-görbéhez hasonlító

KALLIGRÁFIA

Led Zeppelin lemezborító.
Bán Annamari kalligráfiája
Típost METU Tipográfus
(Print- és webdesign)
szakirányú továbbképzés

SPIRÁLIS KÉPÍRÁS

Phaistosi korong, Minószi kultúra.
A agyagkorong mindkét oldalán
összesen 241 pecsétjegy látható,
spirálvonalú sorvezetővel és el-
választó vonalakkal. Az írás jobbról
balra halad, a korong szélétől befelé
kanyarodva. Valószínű a pecsételés
balkezes technikája nyomán is
Megtalálásának helye és ideje:
Kréta, Phaistosi palota, 1908

léptékváltás-arányt érzékel.) // Mivel a kalligráfia sűrített kifejezőerőt hordozó szépírás, a méretváltozással a folthatás (tónus) minőségében átalakul. Például kicsinyítéskor egy vékony vonal eltűnhet, több sűrű vastag szár összeolvadhat; nagyítás-kor határt szab a felület szélessége, mert a szoros keret megfelelő úr, mélység nélkül megfojthatja a kompozíciót (szembántó térközök). A kalligráfus a szemét tornáztatja, megfigyel, mérlegel. Koncentrált munka közben megformálja a részleteket, kompozíciós változatokat készít (megfelelően összetartó és széttartó távolságok).

A vízszintes-függőleges irányokkal rendet teremtünk: a tagolások betartására sarkallnak. A tagolás segít az információk vizuális megszervezésében. Az olvasás vízszintes vagy függőleges irányok mentén, térben és időben halad. Az olvasás iránya miatt a kalligrafikus vonásrendszerek is képlekenyen alakultak, megformálásuk érzékelési tapasztalaton, pszichológiai szabályokon nyugszik.

De milyen részletekből, vonásokból látszik, hogy egy ábra nem más, mint írás, betű és olvasásra szánták? Több száz ősi és modern írásrendszert

FOGALMAK (TECHNIKA, MÉDIUM, TAGOLÁS, ÍRÁSMÓD)

karcolt, rótt, vésett, nyomott jelek

bronzöntésű feliratok

textilre festett írások

ecsettel festett írásjegyek

náddal írott jelek

madártollal írott jelek

fametszet / táblanyomatás

rotulus / irattekercs

kódex / könyv

könyvnyomatás

kolumna / szöveghasáb

tipográfia / szedett betű

ligatura / ikerbetű, betűfűzés

fentről lefelé haladó írás

tengelyesen tükrözött formák

négyzetbe tömörített írásforma

scriptio continua / folyamatos írás

scriptura longior / megnyújtott írás

FOGALOMCSOPORTOK

ókori írások
a Földközi-tenger
mellékén

keleti írásművészet

európai írásművészet

Az írástörténeti emlékeken a technika, médium, tagolás, írásmód az információátadásnak velejárója. Érdeemes megkeresni a magyarázatát annak is, hogy az egynél több, a teli ponttal jelölt háromágú fogalmak, miért köthetők össze a fogalomcsoportok többségével

hasonlítottak össze komputációs szempontból. „Miközben geometriailag különböznek, bizonyos alapvető topológiai hasonlóságokban osztoznak”, írja Oliver Sacks. A kognitív folyamatokat szóképeket tartalmazó hálózatmodellekkel mutatják be. A vonások közötti viszonyok hol serkentőek vagy gátlóak lehetnek (S-R vonások a sír/sár szavakat serkenthetik). A kalligráfia művelése a szókép látens felismerését feltételezi.

A szövegkompozíciót többnyire egy téglalap alakú keretben képzeljük el. A vízszintes sorok helyét bevonalazzuk egy sorvezető sablonnal. Általában kétféle, kétvonalas és négyvonalas rendszerű. Előbbi a verzál (nagybetűs írás), utóbbi a kurrens (kisbe-

tűs írás) sajátja, amelyek formai felépítésükben és eredetükben eltérnek egymástól.

A verzálok általánosan fogalmazva, háromszögbe, négyszögbe és körförmába foglalhatók. Egyesek szembenéznek velünk (AOY), mások szomszédjuk felé hol jobbra, hol balra fordítják arcukat (CEKLSJZ), így befolyásolva egy szövegsor belső tartását. Az antikvák változó vonalvastagsága és tónuskülönbsége továbbvariálja a sorok belső irányait, elmozdulásait, ritmusát. A verzálok tekintélyes sorai vízszintesen tagolt sávok, zárt kompozíciójú egységek. // Kalligrafikus foglalkozásokon a betűket alapelemeire, főszáakra és mellékszáakra bontjuk. A vonások közötti távol-

BUSZTROFEDON / ÖKÖRSZÁNTÁS

Gortüsi törvényiszöveg töredéke, i. e. 5. sz. A sorok jobbról balra, majd balról jobbra fordulnak (a betűk is), és így tovább, ahogy az ökör vontateke húzza a barázdát. A több mint 30 kőtáblából álló falrész 12 szöveghasábra osztották, amelyek jobb oldalról indulnak
Megtalálásának helye és ideje: Kréta, Gortyn, 1857, 1879, 1884

KALLIGRÁFIA

A hamis – igaz szavak kurrens betűszárainak átlós vonalai változatos megformáltságúak. Gondolati ötlet a határozott vízszintes szár mint tagolóelem
hamis – igaz. Szász Julianna
Tipost METU Tipográfus (Print- és webdesign) szakirányú továbbképzés

VEKTORIZÁLT KALLIGRÁFIA

Írástörténeti emlék inspirálta felirat. A középkori oklevelekből ismert scriptura longior / megnyújtott írást interpretálta a tipográfus hallgató.
Parkour. Giba Ágnes
Tipost METU Tipográfus (Print- és webdesign) szakirányú továbbképzés

ságot és a betűközöket nem rajzoljuk meg előre, hanem az üres lapon elképzeljük helyüket. A láten képet követjük ecsettel.

A kurrensnek kevésbé alkotnak zárt sávokat. Fel- és lenyúló száraikkal függőleges irányú dinamikát kölcsönöznek a soroknak és a szöveggépnek. A szövegfoltjuk szövedékes, függőleges tagolásuk sajátos, logikus ritmussal jellemezhető. // Ritmikus írásgyakorlat: kurrensírásnál a függőleges szárat húzzuk meg, elhanyagolva a mellékszárakat és a négyvonalas rendszert, ilyenkor a fel- és lenyúló szárat befutnak a szomszédos sorokba. Mint egy fűszálakat összekuszáló szél, vagy ropant vízfelületet bodrozó felület.

CAPITALIS QUADRATA

/ KVADRÁTÍRÁS

Négyzetes, optikai keretbe írható római kapitális. Mellékszárak a kapitális A és R betűknél: az A keresztvonása hiányzik, az R mellékszárjai nem érintik a függőleges szárát. Szerkezetük nyitottabb, emiatt a tónusuk, folthatásuk világosabb
Vergilius: Georgica. 4. sz. Berlin Ms. Lat. fol. 416

LOGÓTÍPIA

A verzálók változó vonalvastagsága és tónuskülönbsége, a finoman jobbra elmozdított függőleges szárok és tengelyek továbbvariálják a sor belső irányát, elmozdulását, ritmusát
Yves Saint Laurent divatház. Adolphe Mouron Cassandre. 1961, 1963

KIADÓI JELVÉNY

Középtengelyes, de nem pont középen, hanem optikai egyensúlyában jól elrendezett betűkompozíció
R. Piper & Co. München könyvkiadó
Die Miniaturen des Frühen Mittelalters. 1913

ELFORGATOTT SOROK

A Napot ábrázoló csengeri mennyezet kazettás felirata. 18. sz.
A Malakiás próféta-idézet a Napkorong, vagyis az arc tájolása alapján a jobb felső sarokból indul el. Tehát, a szövegsorok a Nap járásával megegyezően jobbról balra (keletről nyugatra) haladnak.

IRODALOM

Jakó Zsigmond – R. Manolescu (1987) *A latin írás története*
Messara Régészeti Múzeum <https://messaramuseum.gr/>
Németh György – Kovács Péter (2011) *Bevezetés a görög és a római felirattanba*
Sacks, Oliver (2011) *Az elme szeme*

KÖNYVSOROZATCÍM

A keret pecsétszerű megjelenést kölcsönöz a zárt kompozíciónak. A tengelyre fűzött írás hullámos részletei egyszerre feloldják és dinamikussá alakítják a zártságot
Golden Field Guide könyvsorozat
Birds of North America. 1966

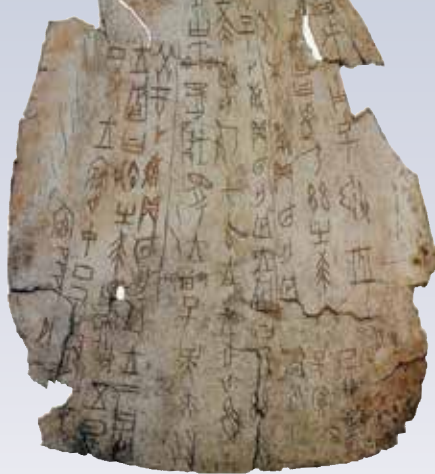
A mellékelt illusztrációkról. Néhány írástörténeti emléken látható, hogy sajátos logika mentén fűzték föl a szöveget. Ezek a sajátosságok nem mindig világosak számunkra. Viszont a belső formai viszonyok felismerhetők. Az alkalmazott kalligráfia körébe sorolható alkotások pedig egy önállóvá vált műfajt szemléltetnek. A fogalmak és fogalomcsoportok összekötésénél érzékelhető, hogy a vízszintes-függőleges irányok továbbemelezhetők a technika, médium, írásmód alapján is.

A kínai alkalmazott kalligráfiánál, a nyomtatott és digitális felületeken, látni fogjuk hogyan keverednek az olvasási irányok a régmúlt időkben és napjainkban.

2.

1.

1. A marhalapockacsontra vésett jóslócsontfelirat karakterei között lóábrákat is felfedezhetünk
2. A függőtű-írás elegáns, hosszan megnyújtott karakterei a belső arányaikban a végekhez torlódtak
3. A szertartási edények feliratainál lapos oválisok jelentek meg

Kínában az alkalmazott kalligráfia csak az utóbbi évtizedekben lett elismert, amióta a reklámnak fontos szerepe lett. Hagyományosan a kalligráfia elsősorban az írásjegyek esztétikájával foglalkozik, a közöttük lévő térközök másodlagos szerepet játszanak vagy a nyugati tipográfiai értelemben szinte nincsenek is. A vízszintes-függőleges irány már helyből fordított sorrendben működött Keleten (függőleges-vízszintes), és a balról jobbra irány sem egyértelmű. Ennek a teljesen más vizualitás bonyolultságának a megértéséhez talán szükséges egy kis történelmi áttekintés.

A kínai kalligráfia az ókori képirás karcolt, vésett karaktereiből kialakult szépirás.

3.

Az i. e. 2. évezredben a teknősbékapáncélba és marhalapockacsontokba mélyített jelrendszer rajzolata, írásképe, olvasásiránya már meghatározta a kínai függőleges írásrendszert. Az irány okát a kultúrbölcső környezetének meghatározóját, a Sárga-folyó menti magas hegyeket feltételezik a történészek. Az írásjegyek ábrái, tárgyakat, állatokat, növényeket leképező rajzolata vegyesen forgott, olykor balra vagy jobbra is 90 fokkal, de az értelmezés mindig fentről lefele haladt. **1. KÉP**

A karakterek megformálásánál az esztétikai szempontok kb. az i. e. 8. században jelentek meg először, mikor is a vonalvastagság és a térelfoglalás a függőleges hasábokban már fontossá vált. Ekkor az álló téglalap területre karcolt, sokszor tengelyesen tükrözött formák díszítő jellegű, egyenletes vastagságú vonalait legtöbbször hegyesre vékonyították a végükön. **2-3. KÉP**

4.

6.

5.

4. A Keleti Han-dinasztia idején (186) kancellár írással vésett kösztélé karakterei és az olvasata egy mai fontkészlettel

5. A Három királyság korában (220–280) 3 írásstílussal vésett klasszikusokat tartalmazó szövegrészlet

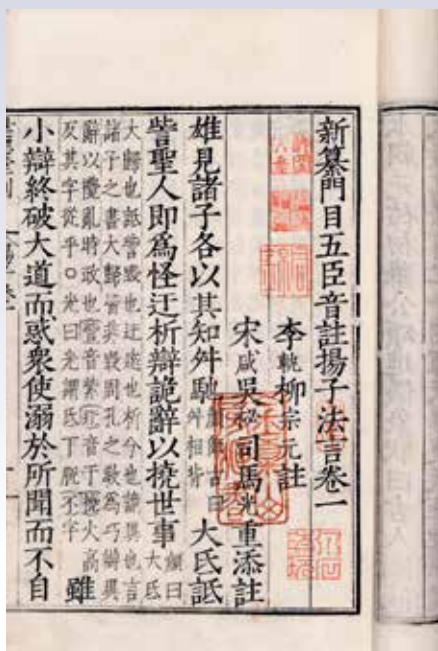
6. A kis pecsétírás stílus egyik elegáns példája ez a sírköfelirat. A szöveg az elhunyt magasrangú hivatalnok vizsgáiról, beosztásairól, állomáshelyeiről szól

Az írásképek egy, azonos méretű négyzetbe való tömörítése csak a császárkor (i. e. 221-től) egységesített rendszereinek eredménye. Ekkor már az önálló fogalmi tartalmat hordozó írásjegyek írásához hegyes ecsetet használtak, melynek felemelésével és lenyomásával különböző vonalvastagságot értek el. A birodalom területén kötelezett *kancellár* stílus jellegzetessége lett a későbbi korok meghatározó rajzolata, a mai fontkészletek vonalvezetésének alapja. **4. KÉP**

A korokhoz kapcsolatos stílusok értelmezéséhez sokszor segített az azonos szövegek kőtáblákba vésett írásjegyeinek különböző rajzolatai, melyek írásképeit később a papírra író hivatalnokok szépírássá fejlesztették. **5. KÉP**

Minden egyes kínai írásjegy meghatározott vonásszámból, az azonosításhoz szükséges rajzolatból állt. Régen a vonások száma az egytől a több mint hatvanig terjedt, ezeknek az írásképet kellett „összefésülni”. Az értelmezést segítő írásjelek és a szavak közötti szóközök nélküli függőleges írásirány az összképet nézve egy négyzetes vagy ahhoz közeli felosztást eredményezett. A meghatározott területből a karakter vonalainak kilógni nem lehetett, így a sűrűn egymás alatt/mellett lévő párhuzamosok vékonyabbak lettek, a belső térköz sokszor nagyon leszűkült. Ennek a vizuális „kényszernek” a hatására a vonalak díszítésének a száma idővel lecsökkent, a karakterek vonalas váz jellegű formát kaptak. **6. KÉP**

A hasábok sorrendje hagyományosan jobbról balra következett, és a vízszintes elrendezésű egy soros szövegeknél is ez az irány volt a jellemző.

9.

8.

7. A fadúcek mintaszövegeinél – a helytakarékoság okán – a karaktereket nagyon közel írták. Ez okból duplázták az azonos hasábszélességben

8. Régi újságcímlap. Ecsettel formált karaktereket is felhasználtak az ólomból öntött írásjegyszedéshez.

A több ezer írásjegy megfelelőjét hosszú folyosón keresgették régen a kéziszedők

9. A latin betűk és a kínai írásjegyek anatómiája.

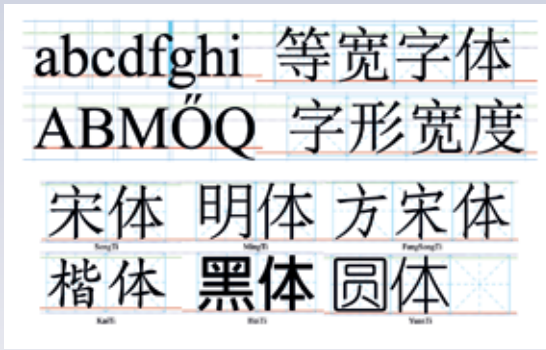
A vonalrendszerek vizualitása erősen eltér. A kínai karakterek melletti két latin betű stílusával írják az idegen szövegeket

A fadúcos sokszorosító nyomtatáshoz legtöbbször a Tang-korban (618–907) kifarrott szabályos stílus vonalvezetését használták az egészoldalas fafaragásnál. A különböző hasábok tipográfiai elrendezését már az első ezredforduló tájékán kialakították a dúcfaragó mesterek és ez a vizuális maradt meg a császárkor végéig (1911). **7. KÉP**

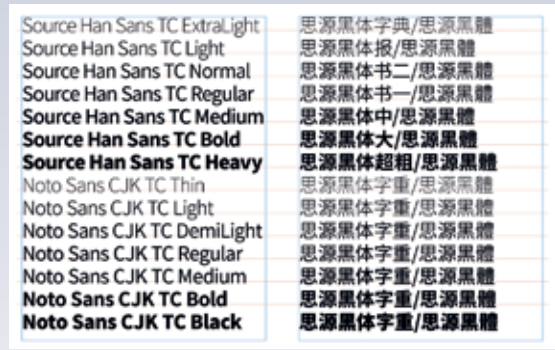
A 19. század végétől a fémöntéses írásjegyek segítségével kinyomtatott újságok is ezt a szisztémát követték. **8. KÉP**

A kínai kalligráfias jellegű karaktereket alkalmazó tipográfiában az általában négyzetbe zárt írásjegyek vonalainak egyediségét szokták értékelni.

Az egyébként is bonyolult írásrendszerben sok vizuális megkötéssel, ugyanakkor szinte határtalan vonaljátékkal fantáziálhatnak az alkotók. Az azonosításhoz, az olvashatósághoz szükséges az írásjegy rajzolatának felismerése, így a vonalvázakat nagyon megmásítani, elhagyni, átformálni csak bizonyos határok között lehet. Nincs kis- és nagybetű (verzál-kurrens) mintára értelmezhető formai megkülönböztetés. A több tízezer karaktert használó nyelv minden egyes írásképe egy-egy önálló szó is, ezért a kiindulási forma a vonalhatárt jelölő négyzet. Akárhány (1–57) vonásból is áll egy írásjegy, minden vonásnak bele kell férnie a sorban/hasábban egy-egy sávosított négyzetbe, ezért felső-/alszáras, ékezetes betűk használatánál látott sávok nem léteznek. A négyzetek között nincs térköz, így a szélhez kihúzódó vonalak is csak a belső keretig „nyújtózkodnak”, s maradnak a törzsméret négyzetes tükrén belül. **9. KÉP**

10.

11.

12.

13.

10. Minden kínai karakter egy szabályos négyzetbe kerül. Ezek között nincs rés, így nem egalizálnak. Ez a hat fős írásjegystílus az alapja minden mai variációnak is
 11. Egy mai kínai fontkészletben 64.000 írásjegyet kell elkészíteni az írásjegycsalád minden-minden tagjából. A CJK (kínai-japán-koreai) közötti egyéni változatok még hozzájönnek. Ryoko Nishizuka terve az Adobe részére
 12. A kínai könyvekben együtt használják a balról jobbra irányuló vízszintes és fentről lefele követendő függőleges sorokat/hasábokat is
 13. Hu Yuan tipográfus egyenlő vonalvastagságú, geometrikus jellegű írásképtervének 48 karaktere

Ha minden négyzet a megfelelő rendszerben működik, a kínaiak szeretik a jobbról balra soroló hasábokban a hagyományos függőleges és a balról jobbra haladó vízszintes írásirányt keverni. Nehéz feladata van egy mai fontkészítőnek. Először el kell készítenie egy 48 karakterből álló tervsorozatot, a Hamburgefons mintájára. Ha ezt a három ország (Kína-Japán-Korea, innen a CJK elnevezés) tervezőiből álló zsűri elfogadja, akkor hároméves támogatással lehet a több mint 64.000 írásjegyet megalkotni. A „család” többi tagjának megalkotásához már csapatok kellene. **12. KÉP**

Miután így az „egalizálás” szó sem kap értelmet, a szövegesztétikai alapnak marad az írásjegytípusok stílusok szerinti és a vonalak rajzolatának tónusértéke miatti megkülönböztetés. Mindezt még megbonyolítja az azonos törzsméretű karakterek alapvonalának vizuális ugrálása és keretvonal szélességének variálása. **10–11. KÉP**

A példán már az önálló négyzetes területet kapó (Nyugatról átvett) írásjelek is láthatók. **13. KÉP**

Latin betűk – kínai írásjegyek (Youtube)

